

АЛЕКСАНДЪР СОЛЖЕНИЦИН МАТРЪОНИНАТА КЪЩА

Превод от руски: Лиляна Минкова, 1990

chitanka.info

На сто осемдесет и четвъртия километър от Москва, кажи-речи, половин година след това, което стана, всички влакове забавяха ход и сякаш продължаваха пипнешком. Пътниците залепваха лица по прозорците, изскачаха на платформите: пътя ли поправят? Или графика нещо?

Не. След прелеза влакът отново набираше скорост и пътниците си сядаха.

Само машинистите знаеха и помнеха защо става това.

И аз.

1

През лятото на 1953 година се връщах от прашната и гореща пустиня без определена цел — просто в Русия. Нито в едно нейно кътче не ме очакваше никой, нито ме викаше, защото бях закъснял десетина години с връщането си. Просто ми се искаше да ида в Средна Русия, в умерения пояс — без горещини, с ромон на листа в горите. Искаше ми се да потъна, да се загубя в сърцевината на Русия, ако такава има, ако такава живее.

Година по-рано откъд Уралския хребет можех да се хвана само да мъкна тарги. Дори за електромонтьор нямаше да ме вземат на някой по-голям строеж. А мен ме влечеше да учителствувам. Казваха ми хора, видели и патили, че няма смисъл да си харча парите за билет, залудо ще бия пътя.

Но нещо вече започваше да се пораздвижва. Когато се качих по стълбите на ...ския областен отдел за народна просвета и попитах къде е отдел кадри, с учудване видях, че *кадрите* тук вече не са зад черна, тапицирана с кожа врата, а зад стъклена преградка, като в аптека. Приблжих се плахо до прозорчето, поздравих и попитах:

— Кажете, не ви ли трябва математици за някое място по-далеч от железопътна линия? Искам да се заселя там завинаги.

Огледаха всяка буква в документите ми, сноваха от стая в стая, обадиха се някому по телефона. И за тях това беше рядкост — нали всички молят да ги пратят в град, и то в по-голям. И неочаквано взеха, че ми дадоха едно селце — Високо поле. Самото име радваше душата.

Името не лъжеше. На едно хълмче сред падинки, откъд които се издигаха пак хълмове, цялото заобиколено с гора, с езеро и яз наблизо. Високо поле беше такова място, където човек с радост е готов и да живее, и да умре. Дълго седях там в горичката на един пън и си мислех, че от все сърце искам да не трябва всеки ден да закусвам и обядвам — само да мога да остана тук и нощем да слушам как клоните шумолят по покрива — и отникъде не се чува радио, и целият свят мълчи.

Уви, там не печаха хляб. Там не продаваха нищо за ядене. Цялото село мъкнеше с чували храна от областния град.

Върнах се в отдел кадри и замолих пред прозорчето. Отначало дори не искаха да говорят с мен. После все пак засноваха от стая в стая, обадиха се по телефона, помърмориха и написаха в заповедта ми: „Торфопродукт“.

Торфопродукт ли? Ах, Тургенев не е знаел, че на руски може да се скалъпи такова нещо!

На гара Торфопродукт, една временна, но вече овехтяла сива барака, висеше строг надпис: „Качването във влака само откъм гарата“! С гвоздей върху дъската беше надраскано: „И без билети“. А до касата със същото меланхолично остроумие беше изрязано с нож за вечни времена: „Билети няма“. Точният смисъл на тези допълнения оцених по-късно. До Торфопродукт можеше да стигнеш лесно. Но не и да заминеш оттам.

И на това място са живели и преживели революцията девствени, непроходими гори. После ги изсекли — работниците по торфодобива и съседния колхоз. Председателят му Шашков повалил не един и два хектара гора и я продал на сметка в Одеска област.

Между торфените низини се е пръснало безредно селището — еднакви бараки от тридесетте години и къщички от петдесетте, — с резба по фасадите, със застъклени веранди. Но в тези къщички не можеше да се види преграда, стигаща до тавана, и, значи, нямаше да мога да намеря стая с четири истински стени.

Над селището димеше фабричен комин. От единия до другия край минаваше теснолинейка и локомотивчетата, които също бълваха гъсти кълба пушек, свиреха пронизващо и влачеха по нея вагони с кафеникав торф, торфени плочи и брикети. Със сигурност можех да кажа, че вечер над вратата на клуба ще се дере радиото, а по улицата ще се люшкат пияни и няма да се размине, без някой да намуши някого с нож.

Ето къде ме доведе мечтата ми за тих руски кът. А там, откъдето бях пристигнал, можех да живея в измазана с глина къщурка, която гледа към пустинята. Там духаше нощем толкова свеж вятър и само звездният свод се простираше над главата.

Не можах да заспя на пейката в чакалнята и щом съмна, тръгнах пак из селището. Сега видях едно пазарче. В този ранен час имаше

само една жена, продаваше мляко. Купих бутилка и почнах веднага да пия.

Порази ме нейният език. Тя не говореше, а умилно пееше — тъкмо с ония думи, тъгата по които ме прокуди от Азия:

— Пий, пий, като ти е душицата поревнала. Не си комай тукашен ти?

— Ами вие откъде сте!?

И аз научих, че наоколо не е само торфени находища, че отвъд железопътната линия им хълм, а зад хълма — село и това село е Талново, което си е отколе тук, още от времената на господарката-„циганка“, когато наоколо е извисявала върхари стройна гора. А нататък се нижат село след село: Часлици, Овинци, Спудни, Шевертни, Шестимирово — кое от кое по-затънтени, все по-далеч от железопътната линия, все по-близо до езерата.

Успокоителен вятър ме лъхна от тези имена. Те ми обещаваха отколешна Рус.

И аз помолих новата си позната да ме заведе след пазара в Талново и да ми намери къща, където да остана на квартира.

Изглеждах изгоден квартирант: освен наема от училището обещаваха да дадат за през зимата един камион торф. По лицето на жената се изписа вече не умилна загриженост. Тя самата нямала място (те с мъжа ѝ възпитавали престарялата ѝ майка), затова ме поведе при едни свои роднини, после при други. Но и там не се намери отделна стая, беше тясно и шумно.

Така стигнахме до пресъхваща заприщена рекичка с мостче. Помил кът не бях видял в цялото село; две-три върби, разкривена къщурка, а по водата плуваха патици, на брега излизаха гъсоци и се отърсваха.

— Пък да се отбием и у Матрьона — каза жената, вече изморена от мен. — Ама там не е уредно, запуснато е, че тя боледува.

Къщата на Матрьона беше съвсем наблизо, с четири прозорчета, едно до друго, на студената северна стена, с покрив от шинда, на два ката и с таванско прозорче, украсено с резба. Но шиндата гниеше, дървените стени бяха посивели от старост, също и портата, навремето много здрава, с изпопадали летви на навеса.

Вратичката беше залостена, но жената не почука, ами провря ръка и махна мандалото — просто изобретение срещу добитъка. В

дворчето нямаше навес, но в тая къща много от постройките бяха под един покрив. От входната врата вътрешна стълба водеше към широк чардак с висок навес. Вляво няколко стъпала водеха към просторна стая, в която нямаше печка, а друга стълба — към долния етаж. Вдясно почваше къщата, с таван и мазе.

Строена беше отдавна, но солидно, за голямо семейство, а сега в нея живееше самотна шестдесетгодишна жена.

Когато влязох, тя лежеше върху руската печка до вратата, покрита с някакви тъмни дрипи, толкова скъпоценни в живота на отрудения човек.

В широката стая и особено в най-хубавата ѝ част — при прозорците, върху столчета и пейки бяха наслагани саксии и сандъчета с фикуси. Те бяха запълнили самотата на стопанката като безмълвна, но жива тълпа. Бяха се разрасли на свобода, отнемайки оскъдната светлина на северната страна. На остатъка от светлина и зад оджака кръглото лице на стопанката ми се видя жълто и болнаво. И по мътните ѝ очи личеше, че болестта я е съсипала.

Докато говореше с мен, тя си лежеше върху печката, ничком, без възглавница, с лице към вратата, а аз стоях долу. Не се зарадва, че ще има квартирант, оплакваше се от невярната болка, която в момента я поотпускала: болестта я поваля не всеки месец, но повали ли я — държи ме и по два, и по три дена, та не ще мога ни да се вдигна, ни да ви ошетам. А за къщата не ми се свида, живеете си.

Заизрежда други стопанки, при които ще ми е по-спокойно и по-сгодно, и ме пращаше да ги обиколя. Но аз вече виждах, че моят жребий беше да се настаня в тази сумрачна стая с мътно огледало, в което не можеш да се огледаш, с два ярки евтини плаката за разпространение на книгата и за реколтата, окачени на стената за украшение.

И макар че Матрьона Василиевна ме накара да поскитам още из селото, макар че като дойдох за втори път, пак дълго не скланяше:

— Ми кат не съм кадърна ни да ошетам, ни да стотвя, как ще ти угаждам? — но вече ме посрещна на крака и в очите ѝ дори сякаш се пробуди задоволство от туй, че съм се върнал.

Спогодихме се за наема и за торфа, който ще ми докара училището.

Едва по-късно научих, че вече от дълги години Матрьона Василиевна не припечелва отникъде ни рубла. Пенсия не ѝ даваха. Роднините почти не ѝ помагаха. А в колхоза работеше не за пари, а за чертички. За чертички, с които отбелязваха трудодните ѝ в омазнена книжка.

Така се настаних у Матрьона Василиевна. Не разделихме стаята. Нейният креват беше в ъгъла при вратата, до печката, аз пък сложих походното си легло до единия прозорец, поотдръпнах от светлината любимите Матрьонини фикуси и поставих масичка до другия. Електричество в селото имаше — още през двадесетте години го прокарали от Шатура. Тогава вестниците пишеха за „лампицката на Илич“, а селяците пулеха очи и казаха: „Цар Огън!“

Може според някои по-заможни селяни къщата на Матрьона да не ставаше за живеене, но за нас двамата през тази есен и зима тя си беше добра: от дъждовете още не течеше и студените ветрове не отвяваха веднага топлото от печката, ами едва призори, особено когато вятърът духаше откъм поразкъртената стена.

Освен Матрьона и мен в къщата живееха още — котката, мишките и хлебарките.

Котката беше стара и най-важното — куца. Матрьона я беше прибрала от жалост и котката си беше свикнала. Ходеше на четири крака, но доста накуцваше: единия си крак пазеше, болен беше кракът. Когато котката скачаше от печката на пода, звукът от докосването ѝ до пода не беше котешки мек както обикновено, а силен едновременно удар на три крака: туп! — толкова силен удар, че не можах да свикна веднага и все трепвах. Подлагаше и трите си крака заедно, та да запази четвъртия.

Но не затова имаше мишки в къщата, че куцата котка не се справяше с тях: тя се спускаше като мълния подире им в ъгъла и ги донасяше в зъбите си. Недостъпни бяха мишките за котката, защото някой навремето, още когато били заможни, облепил стаите на Матрьонината къща с грапави зеленикави тапети, и не с един пласт, ами с цели пет. Тапетите се бяха слепили здраво, но на много места се бяха отделили от стените и къщата като да си имаше кожа. Между гредите и кожата на тапетите мишките си бяха направили ходове и нагло трополяха, тичайки по тях, сновяха дори по тавана. Котката се обръщаше сърдито подир шума им, но не можеше да ги хване.

Понякога котката ядеше и хлебарки, но от тях ѝ ставаше лошо. Единствената граница, която хлебарките признаваха, беше преградката, отделяща руската печка и кухничката от голямата стая. В нея стая те не изпълзяваха. Затова пък в кухничката през нощта гъмжеше от тях и ако късно вечер влезех да пия вода и запалвах лампата — целият под и голямата пейка, и дори стената бяха почти целите кафеникави и шаваха. Донасях от кабинета по химия боракс, смесвахме го с тесто и ги тровехме. Хлебарките намаляваха, но Матрьона се боеше да не отрови заедно с тях и котката. Преставахме да хвърляме отрова и хлебарките отново се размножаваха.

Нощем, когато Матрьона вече спеше, а аз работех на масата, рядкото бързо трополене на мишките под тапетите се губеше в плътното, единно, непрекъснато като далечен шум на океан шумолене на хлебарките отвъд преградката. Но бях свикнал с него, защото то не криеше нищо лошо, в него нямаше лъжа. Шумоленето беше техният живот.

И с грубата плакатна красавица свикнах; тя непрекъснато ми подаваше от стената Белински, Панфьоров и още цял куп книги, но — мълчеше. С всичко в къщата на Матрьона свикнах.

Матрьона ставаше в четири-пет часа заранта. Часовникът ѝ беше на двадесет и седем години, преди толкова бил купен от селкоопа. Винаги избързваше, но Матрьона не се тревожеше — само да не изостава, та да не окъснее заран. Тя светваше лампата зад преградката и тихо, внимателно, като се мъчеше да не вдига шум, палеше руската печка, отиваше да издои козата (това ѝ беше всичкият добитък — тая мръснобяла криворога коза), ходеше за вода и готвеше в три чугунени тенджери: в една — за мен, в друга — за себе си, в трета — за козата. За козата избираше в мазето най-ситните картофи, за себе си ситните, а за мен — колкото кокоше яйце. Песъчливата ѝ зеленчукова градина, неторена отпреди войната и всяка година засаждана с картофи, с картофи и пак с картофи, не раждаше едри.

Почти не чувах сутрешната ѝ шетня. Спях много, събуждах се на късна зимна светлина и се протягах, подавах глава изпод одеялото и кожуха. Освен тях лагерната ватенка на краката и отдолу натъпканият със слама чувал ми пазеха топло дори в онези нощи, когато студът се блъскаше откъм север в мизерните ни прозорчета. Като чуех зад преградката сдържано шумолене, всеки път казвах бавно:

— Добро утро, Матрьона Василиевна!

И всеки път едни и същи доброжелателни думи стигаха до мен иззад преградката. Тя почваше с някакво ниско топло мъркане, както говорят бабичките в приказките:

— М-м-мм... и на вас също!

И след малко:

— А закуската ви е готооова.

Какво има за закуска, не ми казваше, защото беше лесно да отгатна: *картови* небелени или *картовена* (така произнасяха всички в селото) чорба, или каша от ечемичен булгур (тая година в Торфопродукт друг булгур не се намираше, че и за ечемичения се биеха — като най-евтин, угояваха с него свинете и го купуваха с чували). Яденето невинаги беше добре посолено, често загоряло, оставяше налепи по небцето и венците, даваше ми киселини.

Но то не беше по вина на Матрьона: в Торфопродукт нямаше масло, маргаринът се разграбваше веднага, лесно се намираше само лой. А и руската печка, както я гледах, не я биваше за готвене: яденето се вари, без да го вижда домакинята, тенджерата не се нагрива равномерно. Но тя навярно затуй е стигнала до прадедите ни чак от каменния век, защото, запалена веднъж на разсъмване, цял ден пази в себе си топли кърмата и поилото за добитъка, яденето и водата за човека. И върху нея се спи на топло.

Изяждах покорно всичко, което ми беше сготвила, намерех ли нещо нередно — косъм, парченце торф или краче от хлебарка, — търпеливо го изваждах. Не ми даваше сърце да укоря Матрьона. В края на краищата нали ме бе предупредила: „Ми кат не съм кадърна ни да ошетам, ни да сготвя, как ще ти угаждам?“

— Благодаря — напълно искрено казвах аз.

— Че за какво? С парите си — обезоръжаваше ме тя с лъчезарна усмивка. Гледаше ме простодушно с избелелите си светлосини очи и питаше: — Ами за вечеря кво да ви сготвя?

Хранех се два пъти на ден, както на фронта. Какво можех да си поръчам за вечеря? Пак същото — *картови* или *картовена* чорба.

Примириях се, защото животът ме бе научил не в яденето да намирам смисъла на ежедневното съществуване. По-скъпа ми беше тази усмивка на кръглото й лице, която напразно се опитвах да уловя, след като най-после събрах пари за фотоапарат. Срещу студеното око

на обектива лицето на Матрьона добиваше напрегнат или подчертано суров израз.

Само веднъж успях да я сменя как се усмихва на нещо си, загледана през прозореца навън.

Тази есен Матрьона изживя много огорчения. Наумиха я съседките да си действуват за пенсия. Сам-саменичка беше, а откак бе започнала често да боледува — и от колхоза я бяха отписали. Цял куп неправди бяха струпали върху Матрьона: болна беше, а не я смятаха за инвалид; четвърт век бе работила в колхоза, но нали не беше в завод — нямаше право на *лична пенсия* — можеше да си действуват само за *наследствена* от мъжа си — тоест, че няма вече кой да я храни. Но мъжът ѝ беше изчезнал ето вече дванадесет години, още от началото на войната, и не беше лесно сега да събере документи от разни места за неговия *сташ* и колко е получавал. Голям зор беше да ѝ дадат тия бележки; и да пишат в тях все пак, че е получавал поне триста рубли на месец; и да ѝ се издаде документ; коя година е раждана и че живее сама и никой не ѝ помага; и после да ги занесе всичките в пенсионното; и пак да ходи да оправят, което са сбъркали; и пак да ги носи. И да ходи да пита — ще ѝ дадат ли пенсия.

Тичането ѝ се затрудняваше от това, че пенсионното отделение беше на двадесет километра източно от Талново, селсъветът — на десет километра на запад, а съветът на селището — на един час път на север. И така от канцелария на канцелария я разкарваха два месеца — ту за точка, ту за запетайка. Всяко ходене — ден. Отиде в селсъвета, а секретаря го няма, ей тъй на, няма го и толкоз, както става по селата. На другия ден, значи, пак върви. Той пък секретарят е там, ама печатът не е в него. Трети ден ходи. А четвърти път трябва да идеш, защото негова милост в бързината подписал не тая бележка, дето трябвало, щото Матрьона си ги държи всичките заедно.

— Мотаят ме, Игнатич — оплакваше ми се тя след такова безплодно ходене. — Душицата ми излезе.

Но челото ѝ не оставаше дълго омрачено. Бях забелязал: тя имаше сигурно средство да си върне доброто настроение — работата. Веднага хващаше лопатата и почваше да вади *картови*. Или с чувал под мишница отиваше за торф. Понякога — с кошница за ягоди в далечната гора. И след като се бе кланяла не на канцеларските маси, а

на горските храсти, с превит от товара гръб се прибираше вкъщи вече успокоена, от всичко доволна, със своята добра усмивка.

— Сложих вече нишан, Игнатич, зная отде да взимам — казваше тя за торфа. — Едно местенце намерих — за чудо и приказ!

— Матрьона Василиевна, че моят торф няма ли да стигне? Цял камион.

— Амиии, твоят торф! Още толкоз, че още толкоз — та дано стигне. Тук зимата като зафучи, че като забръска в прозорците, колкото по палиш, толкоз повече на вятъра отива. Друга година що торф довличахме! Аз и сега да съм домъкнала три камиона, ама вардят. Една жена вече и по съдилища я повлякоха.

Наистина така беше. Вече се усещаше заплашителното дихание на зимата. Наоколо се простираха гори, а дърва нямаше откъде да вземеш. Навсякъде из блатата боботеха екскаватори, но и торф не продаваха на населението, караха само на началството и на ония, дето се навъртаха край началството, и по един камион на учителите, на лекарите, на работниците от завода. На талновчани гориво не им се полагаше — и дума не биваше да отварят. Председателят на колхоза обикаляше селото, гледаше хората в очите възискателно или простодушно и говореше за всичко друго, само не за горивото. Защото той се беше запасил. Сякаш зима не идеше.

Е, навремето са крали дърва от помешчика, сега влачеха торф от тръста. Жените се наговаряха по пет, по шест, та да си дават кураж. Ходеха денем. През лятото бяха накопили торф навсякъде и го бяха складирали на стифи да съхне. Това му е хубавото на торфа, че като го изкопаят, не могат веднага да го извозят. Той съхне до есента, понякога и чак докато падне сняг, ако пътищата не се разкалят. И през това време жените го крадяха. На един път отнасяха в чувала по шест парчета торф, ако беше още влажен, — или по десет, ако беше сух. Такъв чувал, влачен понякога три километра (и тежък десетина кила), стигаше за едно палене. А зимата има двеста дни. А трябва да се пали: сутрин руската печка, вечер „холандката“.

— Бе що да си кривим душата! — сърдеше се Матрьона на някакъв невидим човек. — Откак нямаме коне, което не довлечеш на гърбината си, няма да го имаш вкъщи. Гърбът ми никога не заздравява. Зиме шейната влачи, лете съчки мъкни, тъй де, право казвам, бога ми!

Жените ходеха по няколко пъти на ден. В добри дни Матрьона донасяше по шест чувала. Моят торф беше складираше открито, а своя криеше под пруста и всяка вечер заковаваше дъската, през която го пускаше.

— Само ако се сетят, проклетниците — усмихваше се тя, изтривайки потта от челото си, — иначе за нищо на света няма да го намерят.

А тръстът какво можеше да стори? Не им отпускаха щат за пазачи, та да поставят по всички блата. Налагаше им се навярно да пишат в сведенията големи добиви, а после да ги намаляват: шкарто от натрошаването, от дъждовете. От време на време, като ги прихванеше, събираха патрули и хващаха жените, когато се прибираха в селото. Жените захвърляха чувалите и се разбягваха коя накъдето види. Понякога, по донос, правеха обиски из къщите, съставяха актове за присвоения торф и заплашваха, че ще ги дадат под съд. Жените преставаха за известно време да носят торф, но зимата наближаваше и хукваха пак с шейничките по нощите.

Изобщо като наблюдавах Матрьона, забелязвах, че освен шетането и готвенето тя всеки ден трябваше да свърши и някоя друга, немалка работа; закономерната последователност на тези работи тя помнеше и събудеше ли се сутрин, винаги знаеше с какво ще бъде запълнен днешният ден. Освен торфа, освен събирането на гнили пънове, изкоренени от трактора в блатото, освен боровинките, които слагаше за зимата в шишета („Подслади си душата, Игнатич“ — черпеше ме тя), освен ваденето на картофи, освен тичането около пенсията трябваше да намира отнякъде и сенце за своята единствена, мръснобяла коза.

— Защо не държите крава, Матрьона Василиевна?

— Еех, Игнатич — обясняваше ми Матрьона, застанала с нечиста престилка на прага на кухнята, с лице към масата ми. — За мен стига и млякото от козата. Пък, ако завъдя крава, ушите ще ми изяде. Край линията не дават да се коси — там си има други стопани, в гората не може — там се разпорежда лесничейството, и в колхоза не ми дават — не си вече колхозничка, думат. То и там, дорде белчо не дойде — само за колхоза косят, пък за тях си изпод снега, а то трева ли е?... Едно време разгарът на сенокоса беше по плитководие, от Петровден до Илинден. Тогава, казваха, тревата била медена...

Така да събере трева за една мършава коза, беше за Матрьона мъка голяма. Тръгваше от сутринта с чувал и сърп, обикаляше zapomнени места, където тревата растеше по синорите, покрай пътищата, на островчета сред блатото. Натъпкваше чувала с тежка прясно окосена трева, замъкваше я вкъщи и я разстиляше в дворчето. От чувал трева излизаше една вила сено.

Председателят — наскоро изпратен от града — веднага взел, че намалил на всички инвалиди градините. На Матрьона оставил декар и половина песъчлива земица, а другият декар си пустееше отвъд оградата. А когато не достигаше работна ръка, когато жените вече много се опираха, жената на председателя идваше при Матрьона. И тя беше гражданка, енергична, със сиво три четвърти палто, със строг поглед, като да беше военна.

Влизаше в къщата и без да поздрави, строго гледаше Матрьона. Матрьона се смущаваше.

— Даа — казваше натъртено жената на председателя. — Другарко Григоријева, трябва да се помогне на колхоза! Трябва утре да идете да карате тор!

На лицето на Матрьона се появяваше извинителна полуусмивка — като че ли й беше съвестно заради жената на председателя, която не можеше да й плати за труда.

— Ами добре — провличаше тя. — Нали знаете... болна съм. И във вашите работи вече нямам дял. — И веднага бързо се поправяше: — В колко часа да дода?

— И вила си донеси! — нареждаше й председателшата и си отиваше, шумoleyки с коравата си пола.

— Виж ти! — мърмореше Матрьона подире й. — И вила си донеси! В колхоза ни лопати има, ни вили. Пък аз без мъж живея, мен кой ще ми направи нова вила?...

И разсъждаваше после цяла вечер:

— Бе то иска ли дума, Игнатич! Трябва, разбира се, да помогне човек — ако не наторят, каква ще им е родитбата? Ама и работата им пет за четири: застанат женорята, подпрат се на лопатите и чакат кога ще свирне от фабриката дванайсе. Че като се разбъбрят, че като заброят кой излязъл на работа, кой не. Пък аз тъй разбирам — като работиш, едно да се чува: ох, о-ле-ле, че то обед станало, че то вече мръкнало.

На сутринта отиваше с вилата си.

Не само колхозът, но и разни далечни роднини или просто съседки идваха от вечерта при Матрьона и казваха:

— Утре, Матрьона, ще додеш да ми помогнеш. Да извадим картофите, колкото са останали.

И Матрьона не можеше да откаже. Зарязваше своята работа, отиваше да помогне на съседката, а като се върнеше, разказваше без сянка на завист:

— Оле, Игнатич, какви едри картофи има. Драго ми беше да ги вадя, не ми се тръгваше от нивата, бога ми!

Не минаваше без Матрьона и нито една оран на градините. Талновските жени бяха установили съвсем точно, че да прекопаеш градината си сам с лопата, е по-трудно и повече време иска, отколкото да се впрегнат шест жени в ралото и да изорат шест градини. Та и за това викаха Матрьона на помощ.

— Е, платихте ли й? — случваше ми се да попитам след това.

— Тя пари не взима. Насила трябва да й ги напъхаш. Още повече грижи се струпваха върху Матрьона, когато дойдеше неин ред да нахрани козарите: единият глухоням здравеняк, другият — момчурляк с неизменна напльончена цигара в зъбите. Хранеше ги веднъж в месец и половина, но това я вкарваше в големи разноски. Матрьона отиваше в селкоопа, купуваше консерви риба, харчеше пари и за захар и масло, които тя самата не вкусваше. Оказа се, че жените се надпреварвали коя по-добре да нахрани козарите.

— Бой се от шивача и от козаря — обясняваше ми тя. — Из цяло село ще те разнесат, ако не им угодиш.

И върху този живот, изпълнен с грижи, връхлиташе от време на време тежката й болест, Матрьона лягаше и денонощие-две лежеше като труп. Не се оплакваше, не стенеше, но и почти не помръдваше. В такива дни Маша, близка приятелка на Матрьона още от младите години, идваше да нагледа козата и да запали печката. А Матрьона не пиеше, не ядеше и не искаше нищо. Да се викне вкъщи лекар от амбулаторията в селището, беше за Талново чудо неவிжданo, пък и неприлично пред съседите — виж я ти госпожата, ще рекат. Викахме веднъж лекарката, тя пристигна много ядосана, каза на Матрьона, като й поолекне, да дойде в амбулаторията. Матрьона отиде пряко воля, направиха анализи, пратиха ги в районната болница и повече не се обадиха. Виновна си беше, разбира се, и Матрьона.

Работата я връщаше към живота. Скоро Матрьона почваше да става, отначало се движеше бавно, после по-чевръсто.

— Не си ме виждал ти мен преди, Игнатич — оправдаваше се тя. — Чувал не ми се опираше, осемдесет кила за нищо ги имах. Свекърът ми викаше: „Матрьона, ще си прекършиш кръста!“ Като товарехме греди, не ставаше нужда деверът да ми помага да кача моя край на колесарката. Кон имахме, военен, Волчок се казваше, здравеняк...

— Защо военен?

— Нашия го взеха на фронта, вместо него ни дадоха друг — ранен. Пък той се случи един щур. Веднъж се уплаши и понесе шейната към езерото, мъжете се разбягаха, пък аз го хванах за юздата и го спрях. С много овес беше зобен тоя кон. Нашите селяни обичаха да си хранят конете. Които коне са зобени с овес, товар не им се опира.

Но Матрьона съвсем не беше безстрашна. Боеше се от пожар, от *святканица*, а най-вече, кой знае защо, от влак.

— Като тръгна за Черусти, че като изпълзи откъм Нечаевка оня ми ти влак, като опули ония очища, релсите бучат, а мен треска ме тресе, коленете ми се разтреперват. Бога ми! — сама се чудеше и свиваше рамене Матрьона.

— Дали не е затуй, че билети не дават, Матрьона Василиевна?

— През прозорчето ли? Само първа класа ти пъхат. А влакът — а-а да тръгне! Хукнем като щури: бе, хора, разберете, бива ли така! За мъжете — лесно — изкатерят се по стълбичките на покрива. А ние намерихме една врата незаклучена и се натъпкахме ей тъй на, без билети — а вагоните все втора класа, един след друг и сичките празни — ако щеш, се изтегни на някоя пейка. А защо не даваха билети, пустите му търтеи — не се знай...

Все пак тая зима животът на Матрьона се подреди като никога. Почнаха най-сетне да ѝ плащат към осемдесет рубли пенсия. Сто и нещо получаваше от училището и от мен.

— Бреей! Сега Матрьона живот ще живее! — вече почнаха да ѝ завиждат някои съседки. — Че то дъртата повече пари де ще ги дява.

Поръча си Матрьона нови валенки. Купи си нова памуклийка. И си уши палто от поизносен железничарски шинел, който ѝ беше подарил машинистът от Черусти, мъжът на бившата ѝ храненица Кира.

Селският шивач-гърбушко подплати сукното с памук и стана такова хубаво палто, каквото през целия си живот Матрьона не беше носила.

А в средата на зимата Матрьона заши в хастара на това палто двеста рубли за *погребението* си. И стана по-весела:

— И аз малко нещо се куртулисах, Игнатич.

Мина декември, мина януари — два месеца болестта не я закачи. Почна Матрьона по-честичко да ходи вечер при Маша да поседи, семки да си хапне. У дома си гости вечер не канеше, за да не пречи на работата ми. Само на Кръстовден, като се върнах от училище, заварих вкъщи веселба и ме запознах с трите родни сестри на Матрьона, които я наричаха като по-голяма — *кака* или *дидя*. До този ден малко бях чувал да се говори вкъщи за сестрите — дали не се бяха страхували, че Матрьона ще ги моли за помощ?

Само едно събитие или поличба омрачи за Матрьона този празник: беше ходила пет километра далеч на черква, на водосвет. Сложила котлето си между другите, а като свършил водосветът и жените се заблъскали да си вземат котлетата, Матрьона не сколасала да се вреди между първите, а накрая котлето ѝ го нямало. И вместо него никаква друга съдинка не била оставена. Изчезнало котлето, сякаш нечиста сила го отнесла.

— Бе, жени! — обикаляла Матрьона молещите се. — Не е ли взела някоя по погрешка чужда светена вода? В котле?

Никой не се обадил. Момчетата понякога си правят такива шеги, имало там и момчета. Матрьона се върна натъжена.

Не можеше да се каже за Матрьона, че е дълбоко вярваща. Беше дори по-скоро езичница, суеверията надделяваха в нея: че на Свети Иван Постни не бива да се влиза в градината — иначе другата година няма да има родитба; че ако се вдигне вихрушка, значи, някой някъде се е обесил, притиснеш ли си крака о вратата — чакай гост. Докато живях при нея, никога не я видях да се моли, веднъж поне да се прекръсти. А всяка работа почваше с „*божия помощ!*“ и на мен, като тръгнах за училище, все бързаше да ми каже „*хайде, с божия помощ!*“. Може и да се молеше, но насаме — срамуваше се може би от мен или се боеше да не ме притесни. В къщата имаше икони; делник бяха тъмни, а по време на вечерня и в празник от сутринта Матрьона палеше кандилото.

Само че греховете ѝ бяха по-малко, отколкото на куцата котка — оная душеше мишките...

Като се пооправи малко нейният мъчен животец и Матрьона взе да слуша по-внимателно моето радио (не останах и аз без радиоточка).

Като чу по радиото, че са измислили нови машини, Матрьона замърмори от кухнята:

— Все нови, нови, със старите не щат да работят, ами старите де да ги дяваме?

Предаваха как разпръсват облаци със самолети — Матрьона, легнала на печката, клатеше глава:

— Ох, ле-ле, ще обърнат нещо, дали зимата, дали лятото.

Шаляпин изпълняваше руски песни. Матрьона стоя, слуша и отсъди решително:

— Чудато пее, не е по нашенски.

— Какво приказвате, Матрьона Василиевна, я се вслушайте!

Послуша още, сви устни:

— Не. Не е тъй. Не ги извива по нашенски. И с гласа си играе.

Но ме и зарадва Матрьона. Предаваха веднъж концерт от романси на Глинка. И изведнъж, след около пет камерни романса, Матрьона, прихванала престилката си, излезе иззад преградката, разнежена, с плувнали в сълзи избледнели очи:

— Виж, това е по нашенски... — прошепна тя.

2

Така свикнахме Матрьона с мен и аз с нея и си живеехме, без да си додяваме. Тя не ми досаждаше с никакви въпроси. Дотолкова беше лишена от любопитство и беше толкова деликатна, че не ме попита ни веднъж: бил ли съм някога женен. Жените в Талново не я оставяха на мира — да разбере кой съм, що съм. Тя им отвърщаше:

— Вас ви интересува — вие си го питайте. Едно знам — *далечен е*.

И когато доста по-късно ѝ казах, че съм бил дълго в затвора, тя само мълчаливо кимна, като да е подозирала такова нещо.

Аз също виждах сегашната Матрьона, съсипана старица, и също не чоплех миналото ѝ, пък и не подозирах, че в него може да се намери нещо.

Знаех, че Матрьона се е омъжила още преди революцията и веднага дошла в къщата, дето живеехме сега с нея, и веднага трябвало да зашета край печката (не била вече жива свекървата, нямало и неомъжена по-голяма зълва и още след първата брачна нощ Матрьона хванала ръжена). Знаех, че е имала шест деца и едно след друго умирали много рано, та никога не оставали живи по две. После имала някаква храненица Кира. А мъжът на Матрьона не се върнал от войната.

Известие за смъртта му също не получила. Съселяните му от неговата рота казваха, че или е бил пленен, или е загинал, но тялото му не са намерили. Осем години бяха минали от войната и Матрьона също бе решила, че не е жив. Пък и да беше сега жив — щеше да е женен някъде в Бразилия или в Австралия. И село Талново, и руският език са почнали да се изтриват от паметта му...

Веднъж, като се върнах от училище, заварих вкъщи гост. Висок чернокос старец, сложил калпак на колене, седеше на стола, който Матрьона му беше сложила в средата на стаята, до „холандката“. Цялото му лице беше обрасло с гъсти черни власи, почти без бял косъм: с черната широка брада се сливаха гъсти черни мустаци и

устата едва се виждаше; и неподстриганите черни бакенбарди, между които едва се подаваха ушите, се смесваха с черните кичури, увиснали към тила; и широки черни вежди като мостове бяха прехвърлени една срещу друга. Само челото се издигаше като плешив купол към широкото плешиво теме. В целия облик на стареца прозираха, както ми се стори, мъдрост и достойнство. Той седеше спокойно, скръстил ръце върху бастуна, а бастуна беше опрял отвесно о пода — седеше в поза на търпеливо очакване и, изглежда, малко разговаряше с Матрьона, която шеташе зад преградката.

Когато влязох, той обърна плавно към мен величавата си глава и внезапно каза:

— Ваша милост!... Виждам ви зле. Синът ми учи при вас. Григориев Антошка...

Можеше да не продължава... При цялото ми желание да помогна на този почтен старец, предварително знаех и отхвърлях всички безполезни неща, които щеше да каже сега. Григориев Антошка беше пълничко румено момче от 8-ми „Г“, което приличаше на охранен котарак. На училище идваше, сякаш да си почине, седеше на чина и се усмихваше мързеливо. Да си учи уроците вкъщи, и дума не можеше да става. Но най-важното беше, че в съревнованието за висок успех, с което се славеха училищата от нашия район, от нашата и съседните области, всяка година го пускаха да мине и той ясно беше разбрал, че колкото и да му се заканват учителите, все едно, в края на годината ще мине и затова не е необходимо да учи. Той просто ни се надсмиваше. Беше в осми клас, а не знаеше дробите и не различаваше видовете триъгълници. Първите два срока го бях притиснал здравата с двойките си, същото го очакваше и третия срок.

Но как можех да кажа сега на този полусляп старец, дошъл да превива гръб пред мен, и който можеше да бъде не баща на Антошка, ами дядо, че година след година училището го е мамило, а аз не мога да продължа да го мамя, иначе ще разложа класа, ще се превърна в дрипа и ще трябва да плюя на целия си труд и на званието си?

И аз търпеливо му обяснявах, че синът му е много изостанал, че той и в училището, и вкъщи лъже, че трябва по-честичко да проверяват бележника му и здравата да се заловим с него и от двете страни.

— Че накъде по-строго да го държа, ваша милост — уверяваше ме гостът. — Бия го сега всяка седмица. А ръката ми е тежка.

В разговора си спомних, че веднъж и Матрьона, който знае защо, беше ходатайствувала за Антошка Григориев, но не я попитах какъв роднина ѝ се пада и тогава също ѝ отказах. Матрьона и сега застана на вратата на кухничката като безмълвна просителка. А когато Фадей Миронович си отиде, след като каза, че ще наминава пак, я попитах:

— Не разбрах, Матрьона Василиевна, какъв ви е тоя Антошка?

— На девера ми син — отвърна Матрьона суховато и отиде да дои козата.

Като помислих, разбрах, че тоя черен упорит старец е роден брат на нейния безследно изчезнал мъж.

Дългата вечер мина — Матрьона не подкачи втори път разговора. Чак късно вечерта, когато бях забравил вече за стареца и работех в тишината на къщата при шумоленето на хлебарките и тиктакането на часовника, Матрьона изведнъж се обади от тъмното си къошенце:

— Аз, Игнатич, навремето за малко не се омъжих за него.

Бях забравил, че Матрьона е тук, не я чувах — но толкова развълнувано го каза от тъмното, като че ли старецът и сега още я искаше за жена.

Навярно цялата вечер Матрьона бе мислила само за това.

Тя се надигна от мизерната си парцалива постеля и бавно се заприближава към мен, като че ли вървеше подир думите си. Облегнах се на стола и за пръв път съвсем другояче видях Матрьона.

В нашата просторна стая, изпълнена с цяла гора фикуси, голямата лампа не гореше. Светлината от настолната лампа падаше само върху моите тетрадки и за очите, които се откъсваха от светлината, цялата стая бе сякаш потънала в розов полумрак. В него се очертаваше Матрьона. И бузите ѝ ми се сториха не жълти както винаги, а също порозовели.

— Пръв прати за мен сватове... преди Ефим... По-голям от него беше... Аз бях на деветнайсет, Фадей — на двајсет и три... В тая къща живееха тогава. Тяхна беше. От баща им строена.

Неволно се озърнах. Тази стара, сива, изгниваща вече къща, изпод избелялата зелена обвивка на тапетите, под които тичаха мишки, изведнъж се изправи пред мен млада, с още непотъмнели, рендосани греди и весел смолист дъх.

— И вие го...? И какво стана?...

— Онуй лято... ходехме с него в горичката да поседим — прошепна тя. — Горичка имаше, дете са сега яхърите, изсякоха я... За малко да се омъжа за него, Игнатич. Германската война почна. Фадей го взеха войник.

Тя отрони това — и пред очите ми припламна синият, бял и жълт юли на четиринадесета година: все още мирното небе, плуващите облаци и хората, трескаво забързани да приберат узрялата жетва. Представих си ги един до друг: левентът с перчем като гарваново крило и с коса на рамо; нея, румена, прегърнала сноп. И — песента, песента, литнала под небето, каквато сега, при машините, не можеш изпя.

— Отиде на война и се затри... Три години се закротих, чаках. И ни вест, ни кост...

Забрадено със старческа избеляла кърпа, в косите меки отблясъци от лампата ме гледаше кръглото лице на Матрьона — сякаш освободено от бръчките, от небрежния делничен израз — уплашено, моминско, изправено пред страшен избор.

Да. Да... Разбирам... Окапвали листата, падал сняг — после се топял. Пак орали, сели, пак жънали. И пак окапвали листата, и пак падал сняг. И една революция, и втора революция. И целият свят се преобърнал.

— Майка им умря и прати за мен сватове Ефим: в нашата къща искаше да дойдеш, рече, в нашата ела. Ефим беше година по-млад от мен. По нас казват: умната се жени подир Покров, глупавата — подир Петровден. Нямаше кой да им работи. Омъжих се... На Петровден се венчахме, а по Никулден се върна... Фадей... от унгарски плен.

Матрьона затвори очи.

Аз мълчах.

Тя се обърна към вратата, като към жива:

— Застана на прага. Аз като извиках! Идеше ми да му се хвърля в краката!... Ама не бива... Е, рече, да не беше родният ми брат — и двамата щях да ви посека!

Потреперих. От нейната възбуда или страх живо си представих как той стои там, черен, на тъмния праг и замахва с брадвата към Матрьона.

Но тя се успокои, облегна се на гърба на стола пред себе си и заразказва напевно:

— Ох, леле, бедната ми главица! Колко моми имаше в селото — не се ожени. Рече ми: имението ти ще търся, друга Матрьона. И си доведе наистина от Липовка Матрьона, вдигнаха си нова къща, дето и сега живеят, ти всеки ден минаваш край тях, като отиваш на училище.

Виж ти какво било! Сега се сетих, че неведнъж съм виждал онази, втората Матрьона. Не я обичах: всеки път идваше при моята Матрьона да се оплаква, че мъжът ѝ я биел, че бил скъперник мъжът ѝ, че ѝ вадел душата, плачеше тук дълго и гласът ѝ винаги беше плачлив.

Излизаше, че нямало за какво да съжалява моята Матрьона — Фадей биел своята Матрьона от край време, че и до ден-дневен тормозел цялата къща.

— Пък *моят* ни веднъж не ме е бил — разказваше тя за Ефим. — Виж, на селяните налиташе с юмруци, а мен не ме е пипвал... Е, случи се веднъж — скарах се със зълвата и той строши една лъжица о челото ми. Скочих аз от софрата: „Да се задавите макар, да се задавите, търтеи?“ И избягах в гората. Втори път не посегна.

Но и Фадей като че ли нямаше за какво да съжалява: родила му втората Матрьона също шест деца (между тях и моят Антошка, най-малкият, изтърсакът) — и останали живи всичките, а на Матрьона и Ефим децата не се задържали: не доживявали и три месеца и без да боледуват, умирали едно след друго.

— Едната дъщеря, Елена, щом се роди, я окъпахме жива и тя веднага умря. Та мъртва вече не стана нужда да я къпем... На Петровден ми беше сватбата, на Петровден погребях и шестото дете, Александър.

И цялото село решило, че Матрьона е урочасана.

— Уроки има в мен! — кимаше убедено Матрьона и сега. — Водиха ме при една бивша калугерка да ме цери, тя ме караше да кашлям — чакаше уроките да изскочат от мен като жаба. Ама не изскочиха.

И годините минавали, както течала водата... През четиридесет и първа не взели Фадей войник заради слепотата му, но взели Ефим. И както по-големият брат през първата война, така през втората безследно изчезнал по-малкият. Но той изобщо не се върнал. Гниела и овехтявала някога шумната, а сега пуста къща — и стареела в нея несретната Матрьона.

И помолила тя втората, напласената Матрьона, да ѝ даде късче от утробата си (или кръв от кръвта на Фадей?) — най-малкото им момиченце Кира.

Десет години я гледала тук като родна дъщеря, вместо своите, умрелите. И малко преди да дойда, я омъжила за млад машинист от Черусти. Само те ѝ помагаха сега по мъничко: кога захарница пратят, кога сланинка — като колят прасетата.

Измъчена от болести, усещайки близката смърт, още тогава Матрьона нарекла: отделната стая, вдигната под общ покрив с голямата къща, след смъртта ѝ да остане на Кира. А за самата къща нищо не казала. Трите и сестри се надяваха те да я вземат.

Така ми се откри тази вечер Матрьона докрай. И както става, съдържанието и смисълът на живота ѝ, веднага щом ги съзрях ясно, получиха нов тласък. От Черусти пристигна Кира, засуети се старият Фадей: в Черусти, за да получат и задържат парцел земя, младите трябваше да построят нещо. За това беше съвсем подходяща Матрьонината стая. Друго и не можеха да направят, нямаше откъде да вземат дървен материал. И не толкова Кира, и не толкова мъжът ѝ, колкото старият Фадей се запали да вземат на всяка цена тоя парцел в Черусти.

И ето той зачести, дойде веднъж, още веднъж, говореше наставнически на Матрьона и напираше да даде стаята още докато е жива. Сега вече не видях в него опрения на бастуна старец, който всеки миг можеше да рухне, ако го блъсне някой или му каже груба дума. Макар и прегърбен от болките в кръста, но все още строен, прехвърлил шестдесетте и все още с лъскава, младежки черна коса, той напираше разпалено.

Матрьона не спа две нощи. Не ѝ беше леко да се реши. Не ѝ се свидеше стаята, която стоеше празна, както не жалеше никога нито труда си, нито вещите си. Стаята и без туй беше завещана на Кира. Но се ужасяваше при мисълта, че ще събарят покрива, под който бе живяла четиридесет години. Дори мен, квартиранта, ме болеше, че ще почнат да разковават дъските, да къртят гредите на къщата. А за Матрьона това беше край на целия ѝ живот.

Но онези, които настояваха, знаеха, че нейната къща може да се разбута и докато е жива.

И едно февруарско утро Фадей дойде със синовете и зетъвете си и заудряха с пет брадви, засвистяха и заскърцаха откъртените дъски. Очите на Фадей деловито блестяха. Не можеше да изправи съвсем гърба си, но пак се катереше пъргаво по мертеците, пъргаво сновеше и долу подвикваше на помощниците си. Тази къща като момче я беше вдигал с баща си, а стаята я бяха правили за него, най-големия син, та да живее в нея с невястата си. А сега той настървено я къртеше греда по греда, за да я откара от чуждия двор.

Отбелязаха с номера гредите на четирите стени и дъските на покрива, след това разглобиха стаята, а самата къща със скъсен пруст отделиха с временна стена от тънки дъски. В стената имаше пролуки и всичко показваше, че тия, дето са събаряли стаята, не са и помислили да укрепват трайно и не смята, че Матрьона дълго ще живее тук.

А докато мъжете рушаха, жените приготвяха за деня на заминаването домашна ракия: купешката щеше да им излезе много скъпо. Кира беше донесла от Московска област захар, Матрьона Василиевна носеше скришом през нощта захарта и бутилки на селянина, дето вареше ракията.

Гредите бяха вече изнесени пред портата и подредени, зетят-машинист замина за Черусти да докара трактора.

Но същия ден се вдигна виелица — „виевица“, както казваше Матрьона. Тя бесня и вилня две денонощия и затрупа пътя с огромни преспи. После, щом поотъпкаха пътя, щом мина по него някой и друг камион, изведнъж времето се стопли, за един ден отпусна, повлече се сива мъгла, забълбукаха ручейчета, които си пробиваха път през снега, и обутите в ботуши крака затъваха до кончовите.

Две седмици не се даде на трактора разглобената стая! Тези две седмици Матрьона ходеше като замаяна. Най-тежко ѝ беше от това, че дойдоха трите ѝ сестри и задружно я нарекоха глупачка, задето беше дала стаята, казаха, че не искат повече да я видят — и си отидоха.

По същото време куцата котка се запиля нанякъде и се загуби. То лошото не иде само. И това потисна Матрьона.

Най-сетне студът постегна разкаляния път. Настъпи слънчев ден и на хората им стана по-весело. Нещо хубаво се бе присънило на Матрьона тая нощ. Заранта, като разбра, че искам да снимам някого до старинен разбой (в две къщи още ги имаше, на тях тъчаха груби черги), тя се усмихна свенливо:

— Потрай, Игнатич, още някой и друг ден, като изпратя стаята, ще сглобя моя разбой, пазя го аз. Ще ме снемеш тогаз, обещавам ти.

Сигурно ѝ се искаше да я снимат със старовремския разбой. Червеното студено слънце беше заляло със слаба розова светлина замръзналия прозорец на скъсения пруст и отблясъците озаряваха лицето на Матрьона. На хора, които винаги са с чиста съвест, лицата им всякога са хубави.

По здрач, когато се връщах от училище, видях, че пред нашата къща се суят хора. Голямата нова шейна зад трактора беше вече натоварена с греди, но не се бяха хванали всичките, та семейството на стария Фадей и повиканите да помагат довършваха още една, саморъчно скована шейна. Всички работеха като луди, с онова ожесточение, което обзема хората, когато чакат голяма печалба или хубава почерпка. Навикваха се един друг, спореха.

Спореха как да карат шейните — една след друга или заедно. Един от синовете на Фадей, куцията, и зетят-машинист обясняваха, че не бива да карат двете шейни наведнъж, тракторът няма да издържи. А трактористът, самоуверен здравеняк с тлъста мутра, ръмжеше, че той по-добре знае, нали той ще кара — ще вземе и двете шейни наведнъж. Сметката му беше проста: беше се спазарил с машиниста да му платят за превозването на стаята, а не на курс. Два курса за една нощ — по двайсет и пет километра — и после да се върне — нямаше да смогне. А сутринта трябваше да бъде с трактора в станцията, откъдето го беше откарал скришом, за *частпром*.

Старият Фадей гореше от желание да откара още днес цялата стая — и той кимна на хората си да отстъпят. Втората, скалъпена набързо шейна закачиха за здравата първа.

Матрьона сновеше между мъжете, суетеше се и помагаше да отърколват гредите върху шейната. Тогава забелязах, че е облякла моята ватенка и вече е изцапала ръкавите от замръзналата кал на гредите, и ядосано ѝ го казах. Ватенката ми беше спомен, беше ме топила през тежките години.

Така за пръв път се разсърдих на Матрьона Василиевна.

— Оле, божичко, къде ми е бил акълът! — затюхка се тя. — Че аз в бързината съм я грабнала, изумила съм, че е твойта. Прощавай, Игнатич. — И я свали, окачи я да се суши.

Свършиха да товарят и всички, които бяха работили, десетина души мъже, изтрополиха покрай масата ми и се шмугнаха под завеската в кухничката. Оттам се чу глухо дрънчене на чаши, от време на време иззвънтяваше шише, гласовете ставаха все по-високи, хвалбите все по-наперени. Най-много се ерчеше трактористът. Тежката миризма на домашна ракия стигна и до мен. Но не пиха дълго — тъмнината ги караше да бързат. Заизлизаха. Самодоволен, с жестоко лице, излезе трактористът. До Черусти щяха да съпровождат шейните зетят-машинист, куцийт син на Фадей и един племенник. Останалите се разотидоха. Фадей, размахал бастуна, настигна някого, бързаше нещо да го убеди. Куцийт син се спря до масата ми да запуши и изведнъж се разприказва колко обичал леля си Матрьона и че се бил оженил наскоро и тия дни му се родил син. Викнаха му и той си отиде. Навън забоботи тракторът.

Последна бързо изскочи иззад преградката Матрьона. Тя тревожно клатеше глава подир излезлите. Облече ватенката, наметна шала. От вратата ми рече:

— Защо не са зели два трактора? Единият ако закъса — другият ще помогне. А сега какво ще стане — господ знае!

И изтича подир другите.

След пиенето, споровете и трополенето стана особено тихо в изоставената къща, изстудена от честото отваряне на вратата. Навън вече съвсем се стъмни... Навлякох ватенката и седнах да преглеждам тетрадките. Тракторът заглъхна в далечината.

Мина час, втори. И трети. Матрьона не се връщаше, но аз не се учудвах: изпратила е шейните и навярно е отишла при своята Маша.

И още един час мина. И още един. Не само мрак, но и някаква дълбока тишина се спусна над селото. Тогава не можех да си обясня каква е тая тишина; оказа се, че цялата вечер не бе минал нито един влак по линията на около половин километър от нас. Радиото ми мълчеше и забелязах, че мишките шарят повече от когато и да било: все по-нахално и по-шумно тичаха под тапетите, дращеха и пищяха.

Стреснах се. Беше един часът, а Матрьона я нямаше.

Изведнъж чух някъде в селото високи гласове. Бяха още далеч, но нещо сякаш ми подсказа, че идат към нас. И наистина след малко силно се почука на вратата! Непознат властен глас викаше да отворят. Излязох с електрическото фенерче в непрогледния мрак. Цялото село

спеше, прозорците не светеха, а снегът през седмицата се бе поразтопил и не хвърляше отблясъци. Бутнах долния райбер и отворих. В стаята влязоха четирима в шинели. Много е неприятно, когато идват при теб през нощта така шумно хора в шинели.

Но на светлината можах да видя, че двама са в железничарски шинели. По-възрастният, дебел, със същото лице като на оня тракторист, попита:

— Къде е стопанката?

— Не зная.

— Ами тракторът с шейните от тая къща ли тръгна?

— От тая.

— Пиха ли тук, преди да тръгнат?

И четиримата присвиваха очи, озъртаха се в полумрака, защото гореше само настолната лампа. Реших, че са арестували или искат да арестуват някого.

— Но какво се е случило?

— Отговаряйте каквото ви питат!

— Но...

— Пияни ли заминаха?

— Пиха ли тук?

Дали бяха убили някого? Или не е бивало да пренасят стаята? Въпросите им бяха много настойчиви. Но едно беше ясно: за варене на ракия Матрьона можеше да иде в затвора.

Отстъпих към вратата на кухничката и я закрих от тях:

— Не, не съм забелязал такова нещо. Не видях.

(Аз наистина не виждах, а само чувах.)

И с престорено смутен жест посочих с ръка обстановката в къщата: спокойната светлина на настолната лампа над книгите и тетрадките, тълпата уплашени фикуси, суровия ми отшелнически одър. Никакви следи от гуляй.

Те вече сами с досада бяха разбрали, че никакъв гуляй тук не е имало. И тръгнаха към вратата, като си приказваха, че, значи, пиенето е било в друга къща, но много ще е добре, ако установят със сигурност, че е имало пиене. Изпратих ги и все питах какво е станало. А на двора единият измърмори:

— На парчета са станали всичките. Не можеш ги събра.

А друг добави:

— Това нищо не е. Ами бързият влак номер дваисет и едно за малко да изскочи от релсите, тогава каквото щеше да стане!

И те бързо си отидоха.

Заше метен се върнах вкъщи. Кои те? Кои всичките? Ами Матрьона къде е?

Вдигнах завеската и влязох в кухничката. Блъсна ме смрад от домашна ракия. Това беше застинало полесражение — от струпани столчета и пейки, отърколени празни бутилки и една недопита, чаши, недоядена селюдка, лук и грубо нарязана сланина.

Всичко беше мъртво. И само хлебарките спокойно пълзяха по полесражението.

Казаха нещо за бързия влак номер двадесет и едно. В каква връзка?... Може би трябваше все пак да им покажа всичко това? Вече се колебаех. Но що за идиотско държане — да не обяснят нищо на човек, който хабер си няма?

И изведнъж изскърца вратникът. Излязох бързо в пруста:

— Матрьона Василиевна?

Външната врата се отвори. Като се олюляваше и кършеше ръце, влезе приятелката й Маша:

— Ох, Матрьона... Нашата Матрьона, Игнатич...

Сложих я да седне и тя през сълзи ми разказа:

На прелеза има баир, качването е стръмно. Бариера няма. Тракторът превалял с първата шейна, а стоманеното въже се скъсало и втората, дето я бяха правили сами, затънала и се строшила — Фадей не дал за втората шейна здрави дъски. Откарали малко напред първата и се върнали за втората, почнали да оправят въжето — трактористът и куцийт син на Фадей. Засновала между трактора и шейната и Матрьона. Какво ли е могла пък тя да помогне на мъжете! Вечно се месеше в мъжките работи. Навремето един кон за малко не я отнесе по леда в езерото да я удави в някоя дупка. Защо ли й трябваше да ходи и тя на тоя проклет прелез! — даде им стаята, изпълни си дълга и толкоз... Машинистът все гледал да не налети откъм Черусти влакът, светлините му отдалеч щели да се видят, а то от другата страна, откъм нашата гара, идели два закачени локомотива — без светлини и заднишката. Защо без светлини — не се знае, а когато локомотивът върви заднишката, на машиниста му се пълнят очите с въглищен прах и не вижда добре. Налетели и смлели на кайма и тримата, дето били

между трактора и шейната. Трактора изпомачкали, шейната направили на трески, релсите се огънали и двата локомотива се прекатурили.

— Че как не са чули локомотивите?

— Ами тракторът нали бил пуснат, много бучал.

— А трупове?

— Не пускат никого. Оградили са ги.

— За бързия влак нещо казаха... че уж бързият?...

— Че и бързият, дето минава в десет часа, профучал покрай нашата гара и приближавал прелеза. Но като се обърнали локомотивите, двамата машинисти оцелели, скочили и затичали назад, застанали на релсите и махат с ръце — успели да спрат влака... И племенника го ударила една греда. Крие се сега у Клавка, да не разберат, че и той е бил на прелеза. Да го не хванат за свидетел!... Незнайко на печката лежи, пък Зайко вързан върви... А Кириянът мъж — ни дракотина. Искал да се обеси, от клупа го измъкнали. Заради мен, рекъл, леля загива и брат ми. Отишъл сам да се предаде. Той сега не е за затвора, за лудницата е. Ох, Матрьона, Матрьона, миличка?...

Няма я Матрьона. Мъртъв е скъп за мен човек. И в последния й ден я укорих за ватенката.

Изрисуваната червено-жълта жена от плаката с книгите радостно се усмихваше.

Леля Маша поседя още, поплака. Стана вече да си ходи, върви и изведнъж попита:

— Игнатич, нали помниш... една сива жилетка имаше Матрьона... Та беше рекла, като умре, мойта Таничка да я вземе, нали тъй беше?

И ме гледаше с надежда в полумрака — нима съм забравил?

Но аз помнех:

— Така беше.

— Та виж какво, ако речеш, да я взема сега, а? Че утре ще налетят роднините и няма да я видя.

И пак ме загледа с молба и с надежда — приятелката й от половин век, единствената в цялото село, която искрено обичаше Матрьона...

Сигурно тъй трябваше да постъпя.

— Разбира се... Вземете я... — съгласих се аз.

Тя отвори сандъчето, извади жилетката, пхна я под полите си и си отиде...

Мишките сякаш бяха обзети от някакво безумие, сновяха по стените като луди и зелените тапети се огъваха като вълни под мишите гърбове.

На сутринта ме чакаше училището. Беше три часът през нощта. Едно ми оставаше: да заключа и да си легна да спя.

Да заключа, защото Матрьона нямаше да дойде.

Легнах, но не угасих лампата. Мишките писукаха, почти стенеха и тичаха, тичаха. С изморена, объркана мисъл не можех да се освободя от неволния трепет — като че ли Матрьона сновеше тук невидима и се прощаваше с къщата си.

И изведнъж в сумрака до външната врата си представих чернокосия млад Фадей с вдигната брадва:

„Да не беше родният ми брат, щях да ви посека и двамата!“

Четиридесет години беше лежала заканата му в ъгъла като стара секира — и все пак беше ударила...

3

На разсъмване жените докараха от прелеза с шейна, покрито с мръсен чувал, всичко, което бе останало от Матрьона. Свалиха чувала, за да измият тялото. Всичко беше премазано — нямаше нито крака, нито половината от трупа, нито лявата ръка. Една жена рече:

— Дясната ръчица ѝ оставил господ. Да може там да се моли.

И ето цялата тълпа фикуси, които Матрьона толкова обичаше, че веднъж, като се събудила през нощта в пълната с пушек къща, не се втурнала нея да спасява, ами повалила фикусите на пода (да не се задушат от дима) — сега изнесоха фикусите от стаята. Изметоха хубаво пода. Закриха мътното Матрьонино огледало с широк, стар домоткан пешкир. Свалиха от стените глупавите плакати. Отместиха масата ми. И до прозорците под иконите сложиха върху столчета грубо скования ковчег.

А в ковчега лежеше Матрьона. Липсващото ѝ обезобразено тяло беше покрито с чист чаршаф, главата вързана с бяла кърпа, а лицето беше останало цяло-целеничко, спокойно, по-скоро живо, отколкото мъртво.

Селяните идеха да постоят, да погледат. Жените водеха и малки деца да видят мъртвата. И ако някой заплачеше, всички жени, макар да бяха влезли в къщата само от любопитство — всички почваха да плачат откъм вратата и откъм стените, като да пригласяха в хор. А мъжете стояха мълчаливо изправени, сваляли калпаци.

Но истинския плач трябваше да го изплачат роднините. В този плач забелязах трезво обмислен, открай време установен ред. Които не бяха близки, се приближаваха към ковчега за малко и до самия ковчег нареждаха тихичко. Които пък бяха по-близки с покойната, започваха да плачат още от прага, а като стигнеха до ковчега, навеждаха се да нареждат над самото лице на мъртвата. Всяка оплаквачка си имаше своя мелодия. И излагаше своите си чувства и мисли.

Сега разбрах, че плачът над покойницата не е просто плач, а нещо като политика. Събраха се трите сестри на Матрьона, завладяха

къщата, козата и печката, заключиха сандъка с катинар, от хастара на палтото издърпаха двестате рубли за погребението, на всеки, който дойдеше, внушаваха, че само те са били близки на Матрьона. И над ковчега нареждаха така:

— Ох, како, како! Ох, какичко! Една-едничка ни беше ти! И можеше да си живееш тихо и кротко! И всякога щяхме да се погрижим за теб! Ама те погуби тая пуста къща! Довърши те тя, проклетата! Що ти трябваше да я събаряш? Защо не ни послушааа?

Плаحوвете на сестрите бяха обвинение срещу мъжовите ѝ роднини: не е трябвало да насилват Матрьона да събаря стаята. (А скритият смисъл беше: стаята, че я взехте, взехте я, ама каквото е останало от къщата, няма да ви го дадем!)

Мъжовите роднини на Матрьона — зълвите, сестрите на Ефим и на Фадей и разни племенници, идеха и нареждаха така:

— Ох, лельо, леличко! Ох, защо се не опази! И те сега сигур на нас се сърдят! Ох, миличка, ти си си виновна за всичко! Че какво е виновна стаята? Що ти трябваше да ходиш там, дето смъртта те е дебнела? Че никой не те е викал да вървиш! Не си поразмислила и затуй умря! Ох, защо ни не послуша, защо?...

(От тия плачове напираше отговорът: не сме виновни ние за смъртта ѝ, а за къщата тепърва ще си поприказваме!)

Но широколицата груба Матрьона, „заместницата“, оная втора Матрьона, която Фадей бе взел някога само заради името — тя не се придържаше към политиката и простоватичко виеше, дереше се над ковчега:

— Ох, сестрице моя! Ох, божке, че ще ми се разсърдиш ли на мен? Ох, леле, майчице!... Че ние с тебе все си приказвахме, приказвахме! Ох, прости ме мен, нещастната! Ох, леле, майчице!... Отиде си ти при майчицата си и ще дойдеш и мен да ме прибереш! Ох, леле, майчице!...

В това „ох, леле, майчице“ сякаш се изливаше цялата ѝ душа и тя удряше, удряше гърди о стените на ковчега. И когато плачът ѝ преминаваше обредните норми, жените, като да признаваха, че плачът ѝ напълно е сполучил, казваха в хор:

— Е, стига де, стига!

Матрьона спираше, но идваше пак и ридаше още по-отчаяно. Излезе тогава от един ъгъл престаряла баба, сложи ръка на

Матрьониното рамо и каза строго:

— Две загадки има на тоя свят: как съм се родил — не помня, как ще умра — не зная.

И млъкна веднага Матрьона, и всички млъкнаха — настана гробна тишина.

Но и тази старица, малко по-възрастна от всички старици тук и струва ми се, съвсем чужда на Матрьона, след малко също плачеше:

— Ох, мъченице моя! Ох, Василиевна, Василиевна! Ох, *додая ми да ви изпращам!*

И вече съвсем не обредно — с обикновено ридание от нашия век, който съвсем не е беден на ридания, лееше сълзи злощастната Матрьонина храненица — онази Кира от Черусти, за която бяха разгلوبили и откарали стаята. Навитите ѝ буклички бяха увиснали жалко. Очите ѝ бяха червени, кървясали. Не забелязваше как се свлича на студа шалът ѝ или не можеше да улучи ръкавите на палтото си. Сновеше като луда от ковчегата на втората си майка в едната къща до ковчегата на брат си в другата — бояха се да не полудее, защото щяха да съдят мъжа ѝ.

Излизаше, че мъжът ѝ е два пъти виновен: не само че бе откарал стаята, но беше и железничар, знаеше добре правилата за неохраняваните прелези и е трябвало да отиде на гарата, да предупреди за трактора. Онази нощ в уралския бърз влак щеше да отиде животът на хиляди хора, заспали спокойно на долните и горните легла при слабата светлина на лампите. Заради алчността на няколко души: да вземат парцел земя или да не направят втори курс с трактора.

Заради стаята, върху която беше паднало проклятие, откакто ръцете на Фадей се бяха вдигнали да я събарят.

Впрочем трактористът бе избегнал съда на хората. А управлението на железопътната линия само беше виновно, че оживеният прелез не се охраняваше и че двата локомотива са маневрирали без светлини. Затова отначало се мъчеха да стоварят всичко върху гуляя, а после да потулят някак станалото, та да не се стига до съд.

Релсите и железопътният насип бяха така пострадали, че трите дена, докато ковчезите стояха в къщите, влаковете не можеха да минат — обикаляха по друго разклонение. Целия петък, съботата и неделята — от края на следствието чак до погребението — денонощно

ремонтираха линията. Работниците мръзнеха и за да се стоплят, а нощем и за да си светят, палеха огньове с безплатните дъски и греди от втората шейна, разхвърляни край прелеза.

А първата шейна, натоварена, небутната, продължаваше да стои в страни, отвъд прелеза.

И тъкмо това — че едната шейна го примамваше, чакаше с готовото стоманено въже, а втората още можеше да се спаси от огъня — тъкмо това измъчваше душата на чернобрадия Фадей целия петък и съботата. Дъщеря му полудяваше, зетя го чакаше съд, в собствената му къща лежеше убитият от него син, на същата улица — убита от него жената, която някога бе обичал, но Фадей идваше само за малко да постои край ковчезите, мачкаше брадата си. Високото му чело беше омрачено от тежка грижа, но мисълта му беше как да спаси гредите на стаята от огъня и от кроежите на Матрьонините сестри.

Прехвърлих през ум талновските селяни и разбрах, че не беше само Фадей такъв.

Странно е, че езикът нарича нашето имущество — собствено или народно — с думата „добро“^[1]. И хората смятат, че е срамно или, глупаво да го загубиш.

Фадей не подвиваше крак, тичаше ту до селището, ту до гарата, от едно началство при друго и с превит гръб, подпрян на бастуна, молеше всекиго да се смили над старостта му, да му разреши да върне стаята.

И някой му даде такова разрешение. Фадей събра оцелелите си синове, зетьове и племенници, взе от колхоза коне — и откъм отвъдната страна на прелеза, по околен път през три села прекара в двора си каквото беше останало от стаята. Привърши работата си в събота срещу неделя.

А в неделя през деня ги погребяха. Двата ковчега се срещнаха посред селото, роднините се поспречкаха кой ковчег да мине пръв. После ги сложиха един до друг на една шейна, лелята и племенника, и по февруарския отново разтопен сняг, под навъсеното небе откараха покойниците на черковните гробища през две села от нас. Времето беше ветровито, мрачно, попът и дяконът чакаха в черквата, не дойдоха в Талново да ни пресрещнат.

До края на селото хората вървяха бавно, пееха в хор. После почнаха да се разотиват.

До неделя не стихна шетнята на жените в нашата къща: една бабичка мъркаше над псалтира до ковчега, Матрьонините сестри сновяха, с ръжена край руската печка, от печката лъхаше горещина от нажежения торф — от оня, дето Матрьона го беше носила с чувал от далечното блато. От лошо брашно печаха безвкусни пирожки.

В неделя, като се върнахме от погребението, а то беше вече привечер, се събрахме на помен. Масите, наредени една до друга, заемаха и мястото, където сутринта беше стоял ковчегът. Най-напред застанаха всички край масата и един старец, мъж на една от зълвите, прочете „Отче наш“. После наляха на всички на дъното на паниците по малко медовина. За бог да прости я изсърбахме с лъжиците, без нищо. После ядохме нещо, пихме ракия и разговорите станаха по-оживени. Преди да пристъпим към житото, всички станаха и изпяха „Вечная память“ (обясниха ми, че се пее непременно преди житото). После пак пиха. И се разприказваха още по-високо и вече съвсем не за Матрьона. Мъжът на зълва й се захвали:

— Забелязахте ли, хора православни, че днес опяваха бавничко? Защото отец Михаил ме забеляза. Знае, че го разбирам аз богослужението. Иначе — „со святыми упокой“, повърти се край нозете на покойника и край.

Най-сетне вечерята свърши. Пак всички станаха. Изпяха „Достойно ест“. И отново, с трикратно повтаряне: вечная память! Вечная память! Но гласовете бяха дрезгави, не се сливаха, лицата бяха пияни и в тази „вечная память“ вече никой не влагаше чувство.

После повечето гости си отидоха, останаха най-близките, извадиха цигари, запушиха, чуха се шеги, смях. Споменаха за безследно изчезналия мъж на Матрьона и съпругът на зълва й, като се удряше в гърдите, доказваше на мен и на обущаря, мъж на една от Матрьонините сестри:

— Умрял е Ефим, умрял е! Иначе можеше ли да се не върне? Бе, да знаех, че в родината ще ме обесят, пак щях да се върна!

Обущарят кимаше съгласен. Беше дезертър и изобщо не беше напускал родината: цялата война се беше крил у майка си в мазето.

Високо върху печката седеше, останала да ноцува, строгата мълчалива бабичка, най-старата между старите. Гледаше отгоре нямо, с укор неприлично оживената петдесет и шестдесетгодишна младеж.

И само нещастната храненица, израсла между тези стени, се беше свряла зад преградката и плачеше там.

Фадей не дойде да помене Матрьона — дали защото беше останал на помена на сина си? Но следващите дни на два пъти идва враждебно в тази къща да преговаря с Матрьонините сестри и с общаря-дезертьор.

Караха се за къщата: на кого да остане — на сестрите или на храненицата. Работата вече беше стигнала до съд, но се спогодиха, защото съдът нямаше да даде къщата нито на едните, нито на другите, ами на селсъвета. Сделката стана. Козата взе едната сестра, къщата — общарят и жена му, а на Фадей, за неговия дял, че той „тук всяка греда на ръцете си е люлял“ дадоха вече откаралата стая, отстъпиха му и навеса, дето държеше козата, и цялата вътрешна ограда между двора и зеленчуковата градина.

И пак, надвивайки немоцта и болестта си, се оживи и се подмлади ненаситният старец. Пак събра оцелелите синове и зетъве, разглобиха навеса и оградата и той сам почна да прекарва гредите — дойде с шейна, откара, пак дойде, накрая му помагаше вече само неговият Антошка от осми „Г“, който за такива работи не беше мързелив.

Заковаха вратите и прозорците на Матрьонината къща до пролетта и аз се преместих наблизо, при една от зълвите й. Тази зълва после по различни поводи си спомняше едно друго за Матрьона и някак откъм нова страна осветли за мен умрялата.

— Ефим не я обичаше. Казваше: аз обичам да се нося *културно*, пък тя — как да е, селски се носи. Е, пък като не й трябва нищо — почна да пропива каквото му останеше. А еднъж ходихме с него в града, на печалба, и той си намери там една, не искаше да се връща при Матрьона.

За каквото да споменеше Матрьона — все я кореше: и нечистоплътна била, и покъщнина не събирала, и пестелива не била, едно прасе дори не държала, кой знае защо, не обичала да храни прасета, и глупава била, на чуждите хора работела без пари (и самият повод да си спомни за нея беше, че не намери кого да викне да изорат градината с ралото).

И дори за сърдечността и добродушието на Матрьона, които зълвата й признаваше, говореше с презрително съжаление.

И едва сега — от укорите на зълвата — изплува пред мен образът на Матрьона, такава, каквата не бях я разбрал, макар че живеях с нея под един покрив.

Наистина — прасе има във всяка къща! А тя нямаше. Какво полесно от това — да отхраниш лакомо прасе, което не признава нищо друго на света, освен да яде! Да му вари три пъти на ден храна, да живее за него — и после да го заколи и да си има сланина!

А тя нямаше.

Не събираше покъщнина... Не се трепеше, за да купи вещи и после да ги пази повече от живота си.

Не я интересуваха премени. Премени, които прикриват уродливите и престъпниците.

Неразбрана и изоставена и от мъжа си, погребала шест деца, но не и общителния си нрав, чужда за сестрите, за зълвите си, смешна, глупава, че работи на хората без пари — тя не беше струпала, преди да умре, покъщнина. Мръснобялата коза, куцата котка, фикусите...

Всички ние бяхме живели до нея и не бяхме разбрали, че тя е тъкмо оня праведник, върху когото, според пословицата, се крепи селото.

И градът.

И цялата ни земя.

[1] Добро — на руски: имот и добро, добрина. — Б.пр. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.